

НАРОДНОПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ В РОДИНІ КОСАЧІВ

Кожен народ у процесі розвитку створював свою систему неписаних педагогічних законів та правил, на основі яких здійснював навчально-виховні функції. Такі закони й правила активно діяли у звичаях народу, відображалися в обрядах, традиціях роду, общини, закріплювалися в характері нації, щільно пов'язувалися з віруваннями, народною міфологією та народною етикою і реалізувалися в праці та поведінці кожного в громаді.

В Україні також увесь спосіб життєдіяльності людини упродовж століть формувався під таким кутом зору, що виховання підростаючого покоління завжди залишалося в його центрі. Мабуть, важко віднайти якусь сферу життя чи творчості нашого народу, яка у тій чи іншій мірі не була пов'язана з вихованням.

Народна педагогіка репрезентувала певні ідеї, норми, вимоги, які, у їх сукупності, з одного боку, визначали відповідне наповнення змісту, мети та принципів виховання підростаючого покоління, а з іншого – трансформувалися у його найзагальніших ідеалах, висвітлюючи загальне спрямування становлення молодшої людини. У його змістовій органічній єдності, з тими чи іншими особливостями ґрунтувалася навчально-виховна діяльність у кожній родині.

Мета нашої роботи – дослідити настільки чітко та послідовно норми народної педагогіки прослідковуються у родинному вихованні дітей Косачів, оскільки більшість дослідників зверталася частіше до аналізу літературної творчості Олени Пчілки та Лесі Українки (Н.Вишневецька, А.Гуляк, Л.Дрофань, О.Ставицький, А.Чернишов, Є.Шабліовський та ін.), а в педагогічних публікаціях (Г.Аврахов, Т.Борисюк, Л.Дражевська, П.Одарченко, О.Таланчук) ця проблема лише окреслена.

Опираючись на літературні та архівні джерела, можемо стверджувати, що атмосфера сім'ї цих відомих українських інтелігентів – Ольги (Олени Пчілки) та Петра Косачів – упродовж усіх років формувалася на основі взаєморозуміння, щирості, відвертості, дружби та поваги домочадців один до одного, між батьками та дітьми. Життєдіяльність сім'ї концентрувалася саме в сенсі пробудження, утвердження людяності – чи то в навчанні дітей основам наук, чи то в прищепленні їм глибоких почуттів любові до народних звичаїв, обрядів та традицій, чи то в пробудженні працелюбства, органічної потреби працювати. Адже з усього цього поступово визріває та формується справжня людина, все це – прояви людяності, цим повсякчас опікувалися Косачі.

Органічне взаємопоєднання мети та змісту виховання завжди було притаманно українській народній педагогіці, і, відповідно, цілком природно прослідковується в родинному вихованні Косачів. Йдеться про принципи виховання, якими споконвіку керувалася народна педагогіка в Україні:

гуманізм, працелюбство, природовідповідність, єдність виховання і життя, врахування вікових та індивідуальних особливостей виховання, поєднання поваги до вихованця з вимогливістю до нього [9, 47].

Вся життєдіяльність, повсякденний побут, світовідчуття та світопереживання родини Косачів були пронизані цінностями українського менталітету, тобто виховував дітей сам український дух. Повсякдення родини Косачів було не просто відкритим до життя народу. Воно постійно і глибоко переймалося цим життям, було невідривним від нього. Життя в родині все чіткіше набувало рис конкретного образу рідного народу. І це не могло не забезпечувати глибоку змістовність, цілеспрямованість родинної освіти та виховання дітей. Косачі не просто захоплювалися красою, мелодійністю української мови і не просто зачаровувалися святковими обрядовими піснями. Тут завжди було щось значно глибше – глибинне відчуття і сприймання саме українського народного духу, як того першопочатку, в якому і завдяки якому людина існує.

Незаперечною є істина, що в сім'ї однаково важлива роль належить і батькові, і матері, оскільки виховує загальний дух сім'ї, культура стосунків, яку творять батьки спільно. І все ж у всіх народів мати має більший, сильніший вплив.

Найбільшою цінністю для Ольги Петрівни Косач (Олени Пчілки), як і для кожної матері, були її діти. Вона послідовно обстоювала думку, що кожна родина повинна мати дітей, тому що вони зміцнюють сім'ю, продовжують людський рід. Їй імпонували слова улюбленого письменника В.Гюго: “Не радий я бачить гніздечко без пташок чи вулик без пчілок, а хату без діток!” [8, 122]. Сама ж вона вважала: “Без дітей родинне життя неповне!” [8, 122]. Втім, у їх вихованні Олена Пчілка керувалася не фанатичною любов'ю, а діяльною і мудрою любов'ю матері, яка бачила перед собою конкретну мету: виховати дітей повноцінними особистостями, сильними духом, гідними громадянами рідної землі. Але Олену Пчілку не влаштовувала система навчання і виховання дітей у тодішній Росії. Вона зазначала, що, потрапивши до школи, дитина “переставала бути живою дитиною, а робилася знаряддям суворої дисципліни й виправки” [8,68]. І що найстрашніше – школа відлучала дітей від рідної мови, історії свого народу, витруювала національні почуття. Враховуючи стан справ у освітній сфері, національно свідома мати вирішила сама вигранити хист і здібності своїх дітей, допомогти їм вчасно визначитися у власних можливостях. Обов'язок свій як матері вона вбачала в закладанні основ дитячих умінь і знань, у наданні перших уроків любові, праці, відповідальності, честі, совісті, порядності.

У контексті педагогічних ідей О.П.Косач досить вагомими завжди були й залишалися національно-культурні мотиви. Сторінки автобіографії дають можливість зрозуміти, що і сама майбутня письменниця виростала під впливом української, “простонародної” і російської, “панської” течій. Українська течія була природним оточенням з дитячих літ, тому що няньки, двірська челядь, її діти, гадяцька людність розмовляли українською мовою і

зберігали українську етнографію. Особливості полтавської говірки, співу, вбрання, побуту не потрібно було пізнавати з книжок, а безпосередньо з життя народу. Сім'я Драгоманових дотримувалася народних обрядів і звичаїв: на Різдво готували кутю, перед Великоднем пекли паски, на Спаса несли до церкви святити яблука і груші. Всі ходили до сповіді, дотримувалися постів.

Драгоманови жили серед усієї тієї “котляревщини”, яка розбуджувала в чутливій душі молодій дівчини почуття любові і поваги до тієї землі, що її народила і виростила. Батько і мати Олени Пчілки виховували своїх дітей у пошані один до одного, до себе, а також до віковичних традицій українського народу. Тому і згадує письменниця про своє дитинство з приємною і радісною втіхою. Саме у родині Петра та Єлизавети Драгоманових треба шукати ту систему виховання, що виплекала великих українців, мислителів, просвітителів Михайла Драгоманова, Олену Пчілку, а згодом і Лесю Українку.

Отже, ще в дитинстві О.П.Косач глибоко ознайомила з народною творчістю: піснями, казками, обрядами, що глибоко западали в серце, пам'ять, вражали та розвивали уяву, впливали на світогляд. Тому „українська течія”, можна з певністю стверджувати, стала згодом визначальною в життєдіяльності сім'ї і в родинному вихованні Косачів.

Родину Ольга Петрівна вважала тим життєдайним осередком, в якому формуються національні почуття, закладається підґрунтя національної свідомості і самосвідомості. Сім'я має сприяти оволодінню дитиною національними цінностями, кращими духовними здобутками свого народу, плекати почуття гордості за приналежність до нього. Саме на такі орієнтири спрямувала мати свої зусилля, про наслідки яких Ісидора Косач-Борисова писала: “Національна свідомість у мене була, як то кажуть, з пелюшок. Головні відомості з історії рідного народу теж засвоїла ще в дитинстві. Виховання розвивало в нас людяність та інші моральні вартості й поняття етики й справедливості. Тому я досить рано почала усвідомлювати і обурюватись, що у світі панує груба сила, що існує соціальна несправедливість і т.ін.” [6, 26].

О.П.Косач вважала, що матері треба так впливати на душу і розум своїх дітей, щоб закладати народно-національне підґрунтя їхньої освіти, виховувати в демократичному дусі, в пошані та любові до свого краю, його історії, традицій, звичаїв, культури. Прагнучи створити дітям український мікросвіт, Олена Пчілка дбала про відповідне дитяче товариство, а для цього спеціально возила дітей до волинських сіл, щоб вони могли поспілкуватися з селянськими дітьми. Мати не шкодувала часу, фізичних зусиль, коштів і часто подорожувала з дітьми Україною, аби вони краще пізнали її природу і побут. Із Новоград-Волинського (Звягеля) Олена Пчілка виїжджала з дітьми до села Жабориця, щоб послухати народні перекази та легенди. Там вони вперше почули про лісову мавку та інших дивовижних істот. Живучи в Луцьку, мати з дітьми відвідали с.Чекна, де почули веснянки, побачили свято Івана Купала. Такі поїздки робилися з освітньою та виховною метою. Олена

Пчілка, для якої національно-культурні мотиви завжди мали важливе значення, прагнула в своїй педагогічній роботі опиратися на культуру і світогляд народу. Будучи безмежно закоханою в народну творчість, вона вводила у цей світ і своїх дітей, прилучала їх до збирання фольклору. Згодом Леся Українка видасть кілька фольклористичних збірників і багато народних пісень буде записано з її голосу. Син Михайло, що стане відомий у літературі як новеліст Михайло Обачний, а ще – фізик, математик, метеоролог, винахідник, напівжартома напише, що фізика – найулюбленіша його справа після збирання фольклору.

Олена Пчілка вчила дітей “цінити в людях – людину, себто її голову і совість, а не шапку і чоботи” [7]. Намагаючись відгородити дітей від впливу великопанських сімей, де зі зневагою ставилися до української мови, до простого народу, вона водночас ніколи не ділила людей на “панів” і “не панів”. Діти Косачів, спілкуючись і товаришуючи з селянськими дітьми, вчилися розуміти їхнє життя і працю, проймались їхніми турботами. Вони ніколи не виділялись серед сільських ровесників ні одягом, ні поведінкою.

Внутрішнє чуття педагога, мудрість народної педагогіки підказували Олені Пчілці: дітей змалку треба привчити, що все на землі створюється і дається працею. Найперші уроки праці дітям повинна дати мати. Ольга Петрівна довела це власним прикладом. Діти завжди бачили матір в якійсь роботі: вона або писала художні твори, або перекладала з інших мов чи збирала зразки народного орнаменту, записувала пісні, різні обряди і звичаї, активно займалася громадськими справами, сама керувала великим домашнім господарством тощо.

Розглядаючи працю як органічну необхідність життєдіяльності сім’ї, як святий обов’язок дітей, Олена Пчілка постійно заохочувала їх до трудової діяльності. Діти працювали в саду, на городі, порядкували біля квітників, змалку вчилися шити і вишивати. Праця поєднувалася з грою і творчістю: “квіти висівалися не як попало – то сонечком, то місяцем чи ще якимось іншим способом” [1, 96]. Вигадувалися витівки в розміщенні дерев. Влітку садиба Косачів нагадувала чудовий квітник: на клумбах росли айстри, півонії, лілії, барвінок, буяв жасмин і бузок, альтанки були обсажені в’юнкими квітами. “А ягоди які! Олена Пчілка виписує найрізноманітніші гатунки, сама розплановує садок, садить. Чорні порічки виростають, як дрібний виноград, а полуниці, дерен (кизил), морелі! Навіть персики садили і загортали від волинських морозів” [2, Ч.8. – С.8].

Праця, що розумілася як норма людського існування, вважалася Оленою Пчілкою трудовим внеском у благополуччя і достаток усієї родини. Саме в материнській школі діти вчилися розуміти, що кожен залежить від праці багатьох людей, що в праці вони збагачуються, розвиваються, утверджуються, мають неабияку можливість отримати й естетичну насолоду. “Олеся гребеться у садку, мов курка, все садить та пересаджує, на се йде час, що зостається від науки. Взагалі у нас усі діти в землі риються з охотою”, – пише Леся Українка М. Драгоманову [10, 152]. Олена Пчілка в листі до матері

Є. Драгоманової повідомляє: “Мои малые очень заняты, возятся с какими-то писанками. Будут писать на праздниках” [3, арк.1]. Рано здобуті трудові навички дозволяли дітям давати самим собі раду, коли вони залишалися вдома без батьків.

Гра, навчання, вважала Олена Пчілка, – це також праця. Про те, що діти Косачів, виховані в атмосфері необхідності праці як природної потреби кожної людини, ніколи не байдикувати, не гаяли дарма жодної хвилини, свідчить один із листів Ольги Косач до матері, в якому вона розповідає про свій та Дорин розпорядок дня [5, арк.2]. Прокидалися діти біля дев’ятої години, одягалися, пили чай, ішли гуляти. Повернувшись з прогулянки, самостійно розпочинали навчання за таким розкладом: один день – російська мова і Закон Божий, наступний – арифметика, географія і музика. З російської мови, крім граматики, займалися диктовкою, переписуванням, читанням, вивченням віршів. Заняття проходили легко, весело, без примусу. “Читаємо ми щодня, і Дора ще й сама читає дуже завзято міфи грецькі, бо їй дуже сподобалось, як я їй розказувала про Одісея, і вона захотіла сама їх прочитати. Грає вона страх охотно” [4, арк.3]. Коли Дора грає, Ольга шиє їй сорочки. Після обіду і прогулянки вони знову читають. Читали також увечері перед сном.

Отже, у дітей була вихована глибока свідомість того, що навчання – це щоденна, систематична, наполеглива праця.

Типовим прикладом виховної спрямованості цінностей українського менталітету може слугувати споконвічно-благоговійне ставлення українців до природи. Природа в Україні ніби сама по собі виховувала дитину.

Добре відомо, який вплив на дітей Косачів мала українська природа. А цей вплив досягався саме тому, що змалечку кожна дитина Косачів була призвичаєна до сприймання та розуміння природи як прекрасного, величного, таємничого світу. Але водночас і світу, надзвичайно спорідненого з самою людиною.

Споконвіку родинно-побутова культура в Україні розвивалася, будучи зорієнтованою на цінності та ідеали народної педагогіки. А самі ці ідеали і були її конкретним змістовим втіленням – ідеал жінки-матері, шанобливого ставлення до неї; ідеал щасливої сім’ї, поцінування сім’ї як вищої цінності; ідеал індивідуальності людини; ідеал гармонійної єдності людини з природою. В родині Косачів ці ідеали були повсякденним та невід’ємним елементом її життєдіяльності.

Досвід духовної, культурної творчості народу в усіх сферах безслідно не зникає в минулому, навпаки, він активно має бути задіюваний. Незаперечно перше місце тут належить народній педагогіці, до чого й спонукає дослідження досвіду родинного виховання в Косачів, яким вдалося особливо ефективно використати норми та вимоги народної педагогіки.

Список використаних джерел

1. Дмитрук В. Молодість Лесі // Спогади про Лесю Українку. – К.: Дніпро, 1971. – С.96-100.

2. Дражевська Л. Олена Пчілка – зірка українського відродження // Наше життя. – 1991. – Ч.6. – С.3-6; Ч.7. – С.5-7; Ч.8. – С.7-9.
3. Косач О.П. Лист до Є. Драгоманової, 4 травня 1882 року. – Відділ рукописів Інституту літератури НАН України. – Ф.28. – Од.зб.338.
4. Косач О.П. Лист до М. Косача, 30 жовтня 1869 року. – Відділ рукописів Інституту літератури НАН України. – Ф.28. – Од.зб.446.
5. Косач О.П. (дочка). Лист до О.П. Косач (матері), 3 жовтня (1898). – Відділ рукописів Інституту літератури НАН України. – Ф.28. – Од.зб.973.
6. Косач-Борисова І.П. Спогад про Олену Пчілку // Українська культура. – 1996. – №1. – С.27-28.
7. Пчілка Олена. Земське зібрання // Газета Гадяцького земства. – 1917. – №90.
8. Пчілка Олена. Микола Лисенко. Спогади й думки. – В кн.: М.В. Лисенко в спогадах сучасників. – К.: Музична Україна, 1968. – С.63-183.
9. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К., 1997. – С.10.
10. Українка Леся. Лист до М. Драгоманова, травень 1893 // Леся Українка. Твори: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1979. – Т.10. – С.149-153.